Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

JADIDLAR XOTIRASI MUJASSAM BO‘LGAN MASKAN

Ibroxim Tuychievich Yuldashev[a,*], Moxinur Ilxomjon qizi Rustamova[b]

[a] *Farg‘ona davlat universiteti, tasviriy san’at kafedrasi katta o‘qituvchisi*
[b] *Tasviriy san’at va muxandislik grafikasi yo‘nalishi talabasi*
✉ tuychiyevich68@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada jadidlar merosini o‘rganish va ularning xotirasini abadiylashtirishga alohida e’tibor qaratilgan. Mamlakatimizning turli hududlarida jadidlarga bag‘ishlangan xotira majmualari va monumental yodgorliklar barpo etilgan. Bu yodgorliklar nafaqat tarixiy shaxslarning xotirasini saqlaydi, balki yosh avlodni ilm, ma’rifat, estetika va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga xizmat qilishi xaqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar

Nisbat. monument. xaykaltarosh. shakl, proporsiya, kompozisiya, material, marmar, bronza, relef, siluet byust.obraz.dramaturg. intellektual

DOI: 10.5281/zenodo.23279587

KIRISH

Haykalning shakli, hajmi, nisbatlari va qismlari o‘zaro mutanosib bo‘lishi estetik ta'sirni kuchaytiradi. inson qomatining proporsiyalarini to‘g‘ri ifodalash haykalning tabiiy va uyg‘un ko‘rinishiga yordam beradi. Shakl va kompozisiya xaykaltarosh shakllarni shunday joylashtiradiki, asar yaxlit va ta'sirchan ko‘rinadi. Qomatning harakati, bosh va qo‘llarning holati, umumiy siluet kompozisiyaning muhim qismlaridir. Demak ushbu maqolada xaykaltaroshlik orkali utmishimiz bilan bog‘lik jarayonni kelgusi esh avlodga etib borishini ta'minlovchi xujjatli arxiv ma'lumotlar qatori san'at turi xaykaltaroshlik xaqida so‘z boradi.

XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotida katta o‘zgarishlar davrini boshidan kechirdi. Ana shu murakkab tarixiy sharoitda xalqni ilm-ma'rifatga, zamonaviy bilimlarni egallashga, milliy o‘zlikni anglashga chaqirgan ziyolilar — jadidlar harakati vakillari maydonga chiqdi. Jadidlar yangi usuldagi maktablar ochish, zamonaviy ta'limni rivojlantirish, matbuot va adabiyotni taraqqiy ettirish, teatr va milliy madaniyatni yuksaltirishga katta hissa qo‘shdilar. Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho‘lpon, Abdulla Qodiriy kabi ma'rifatparvarlar xalq tarixida chuqur iz qoldirdi.

Bugungi O‘zbekistonda jadidlar merosini o‘rganish va ularning xotirasini abadiylashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Mamlakatning turli hududlarida jadidlarga bag‘ishlangan haykal, byust, xotira majmualari va monumental yodgorliklar barpo etilmoqda. Bu yodgorliklar nafaqat tarixiy shaxslarning xotirasini saqlaydi, balki yosh avlodni ilm, ma'rifat va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi. Xaykaltaroshlikda obraz va hissiy ta'sir faqat tashqi go‘zallik bilan cheklanmaydi estetik farqi shundaki tashqi go‘zallikdan tashqari xaykal orqali qahramonning quvonchi, qayg‘usi, jasorati, xotirjamligi yoki ichki kechinmalari ham ifodalanishi mumkin. Mazmun va shakl birligi xaykalning tashqi ko‘rinishi uning mazmuniga mos kelishi muhim.Ya'ni shakl faqat chiroyli bo‘libgina qolmay, rassom yoki haykaltarosh etkazmoqchi bo‘lgan g‘oyani ham ifodalashi kerak.

Mahmudxo‘ja Behbudiy — jadidchilik harakatining yirik namoyandasi Mahmudxo‘ja Behbudiy jadidchilik harakatining asoschilaridan biri, ma'rifatparvar, adib, jurnalist va jamoat arbobi sifatida O‘zbekiston tarixida muhim o‘rin tutadi. U yangi usuldagi maktablarni rivojlantirish, zamonaviy ilm-fanni xalq orasida keng targ‘ib qilish va milliy matbuotni shakllantirishga katta hissa qo‘shdi. Behbudiy «Samarqand» gazetasi va «Oyina» jurnali orqali xalqni ma'rifatga chorladi. Uning «Padarkush» dramasi o‘zbek dramaturgiyasi rivojida muhim asarlardan biri hisoblanadi. Behbudiy xotirasini abadiylashtirish maqsadida O‘zbekistonda uning nomida ko‘chalar, ta'lim muassasalari va madaniy ob'ektlarga berilgan. Samarqand viloyatida ham uning hayoti va ijodini o‘rganishga bag‘ishlangan tadbirlar muntazam o‘tkaziladi.

Jadidlar xotirasi mujassam bo‘lgan maskan Toshkent shahridagi Adiblar xiyoboni o‘zbek adabiyoti va milliy ma'naviyati tarixida muhim o‘rin tutgan ijodkorlar xotirasini abadiylashtiruvchi maskanlardan biridir. Xiyobonda o‘zbek adabiyotining yirik namoyandalariga bag‘ishlangan haykal va yodgorliklar joylashtirilgan. Ular orasida jadidchilik harakati va milliy uyg‘onish davri vakillarining ham o‘ziga xos o‘rni bor. Adiblar xiyobonining ahamiyati shundaki, bu erga tashrif buyuruvchilar nafaqat haykallarni tomosha qiladi, balki ushbu buyuk shaxslarning hayoti va ijodi bilan tanishish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Xiyobon yoshlar uchun ma'naviy-ma'rifiy tarbiya maskani sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Abdulhamid Cho‘lpon — milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyotining yirik namoyandasi, shoir, yozuvchi, dramaturg va tarjimondir. Cho‘lpon she'rlarida Vatan, erkinlik, inson qadri va milliy o‘zlik mavzulari alohida o‘rin egallaydi. Uning ijodi o‘zbek adabiyotining eng muhim sahifalaridan birini tashkil etadi. Mustaqillik yillarida Cho‘lponning adabiy merosi qayta tiklanib, uning nomi va xotirasi abadiylashtirildi. Toshkent shahrida ham uning xotirasiga bag‘ishlangan yodgorliklar mavjud. Jadidlar xotirasini abadiylashtirishning ahamiyati

Jadidlarga o‘rnatilgan haykal va monumentlar oddiy me'moriy inshoot emas. Ular xalqning tarixiy xotirasi, milliy o‘zligi va ma'naviy qadriyatlarini ifoda etadi. Jadidlar «millatni taraqqiy ettirishning asosiy yo‘li — ilm va ma'rifat» ekanini ta'kidlaganlar. Shu sababli bugungi kunda ularning hayoti va faoliyatini yoshlarga etkazish katta ahamiyatga ega.

Abdulla Avloniy — jadidchilik harakatining faol vakillaridan biri, pedagog, shoir, dramaturg, jurnalist va jamoat arbobi. Avloniy o‘z faoliyatini xalq ta'limini rivojlantirishga bag‘ishladi. U maktablar uchun darsliklar yaratdi, bolalar ta'limi va tarbiyasi masalalariga katta e'tibor berdi. Uning «Turkiy guliston yoxud axloq» asari o‘zbek pedagogik fikri tarixida muhim manba hisoblanadi. Avloniyning «Tarbiya biz uchun yo hayot — yo mamot, yo najot — yo halokat, yo saodat — yo falokat masalasidir» degan mashhur fikri uning ta'lim va tarbiyaga qanday katta ahamiyat berganini ko‘rsatadi. Bugun uning nomi maktablar, ko‘chalar va ta'lim muassasalarida abadiylashtirilgani jadidlar merosiga bo‘lgan ehtiromning ifodasidir.

Abdurauf Fitrat jadidchilik harakatining eng yirik va serqirra namoyandalaridan biri edi. U olim, yozuvchi, shoir, dramaturg, publisist va davlat arbobi sifatida faoliyat yuritgan. Fitrat o‘z asarlarida millatning kelajagi, ta'lim, ilm-fan, milliy taraqqiyot va inson erkinligi masalalarini ko‘tardi. Uning «Munozara», «Hind sayyohi bayonoti», «Abulfayzxon» kabi asarlari milliy tafakkur tarixida muhim o‘rin egallaydi. Fitrat va boshqa jadidlarning xotirasini abadiylashtirish mustaqillik yillarida muhim ma'naviy vazifalardan biriga aylandi. Ularning nomi va ilmiy-adabiy merosi qayta tiklanib, keng o‘rganila boshladi.

Abdulla Qodiriy o‘zbek romanchiligi asoschisi sifatida tanilgan buyuk adibdir. Uning «O‘tkan kunlar» va «Mehrobdan chayon» romanlari milliy adabiyotimiz taraqqiyotida muhim bosqich bo‘ldi. Qodiriyning ijodida milliy o‘zlik, jamiyat taqdiri, ma'rifat va inson qadri kabi masalalar keng yoritilgan. U ham jadidchilik muhitida shakllangan milliy uyg‘onish adabiyotining yirik vakili sifatida tarixda qolgan. Toshkentda Abdulla Qodiriy xotirasiga bag‘ishlangan haykal va yodgorliklar mavjud. Uning nomi poytaxtdagi madaniy va ta'lim muassasalariga berilgan.

Harakatsiz turgan qomatda ham ichki harakat yoki ruhiy holat sezilishi mumkin. Materialning badiiy imkoniyatlari marmar, bronza, yog‘och, gips, tosh va boshqa materiallarning har biri o‘ziga xos estetik xususiyatga ega. Masalan, marmar silliq va nafis ko‘rinish bersa, bronza kuchlilik va salobat hissini uyg‘otishi mumkin. Yorug‘lik va soya Haykalning yuzasidagi bo‘rtmalar va chuqurliklar yorug‘lik tushganda turli soyalar hosil qiladi. Bu esa asarning hajmini, harakatini va ta'sirchanligini yanada ochib beradi. Estetika faqat tashqi go‘zallik bilan cheklanmaydi. Haykal orqali qahramonning quvonchi, qayg‘usi, jasorati, xotirjamligi yoki ichki kechin-

malari ham ifodalanishi mumkin. Mazmun va shakl birligi Haykalning tashqi ko‘rinishi uning mazmuniga mos kelishi muhim. Ya'ni shakl faqat chiroyli bo‘libgina qolmay, rassom yoki haykaltarosh etkazmoqchi bo‘lgan g‘oyani ham ifodalashi kerak.

Xulosa

Demak, haykaltaroshlikda estetika — shakl, proporsiya, kompozisiya, material, yorug‘lik-soya, harakat va obrazning o‘zaro uyg‘unligi orqali badiiy go‘zallik va hissiy ta'sir yaratish san'atidir. Uning maqsadi faqat tashqi qiyofani tasvirlash emas, balki insonda muayyan his va fikr uyg‘otadigan yaxlit badiiy obraz yaratishdir.

Haykal va monumentlar yosh avlodni tarixni o‘rganishga, ajdodlar merosiga hurmat bilan qarashga va ilm olishga undaydi. Shu ma'noda, jadidlarga bag‘ishlangan yodgorliklar tarix bilan bugungi kunni bog‘lab turuvchi ma'naviy ko‘prik vazifasini bajaradi. O‘zbekiston tarixida jadidchilik harakati alohida o‘rin egallaydi. Jadidlar millatning ma'naviy va intellektual taraqqiyoti uchun kurashdilar, xalqni ilm-ma'rifatga chorladilar, milliy matbuot, adabiyot, teatr va zamonaviy ta'lim rivojiga katta hissa qo‘shdilar. Bugun ularning xotirasi O‘zbekistonning turli hududlaridagi haykallar, byustlar, xotira majmualari va boshqa yodgorliklarda aks etmoqda. Toshkentdagi Adiblar xiyoboni kabi maskanlar esa milliy adabiyot va ma'naviyat namoyandalari xotirasini bir joyda mujassam etgan muhim madaniy ob'ektlardir. Jadidlar merosini o‘rganish — faqat o‘tmishni eslash emas. Bu milliy taraqqiyot, ilm-fan, ta'lim va ma'naviyatning ahamiyatini anglash demakdir. Shuning uchun jadidlarga o‘rnatilgan har bir haykal va monument xalqimizning tarixiy xotirasi va kelajak avlodlar oldidagi ma'naviy mas'uliyatining ramzi sifatida qadrlanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasur, ma'rifatparvar jadidlar. — Toshkent: Ma'naviyat, 2002.
2. Qosimov B. Jadidchilik. — Toshkent: Milliy ensiklopediya, 2006.
3. Karimov N. Mahmudxo‘ja Behbudiy. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.
4. Hamzaev H. Jadidlar va milliy uyg‘onish harakati. — Toshkent, 1999.
5. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. — Toshkent: «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti. — Jadidchilik va jadidlar haqidagi maqolalar.
6. Xayrov R. Tasviriy san’at tarixi. O‘quv qo‘llanma. GulDU. 2020.
7. Baymetov B.. Haykaltaroshlik. O‘quv qo‘llanma. – T.: TDPU, 2003.
8. Berdiyev N., Jabborov E., Kamolov I. Plastik anatomiya. Qarshi, 2014.
9. Берит Ильдр. Скульптура для начинающих. Тело человека. издательство АСТ, 2022.
10. Дьячкова Г.Г. Академическая скульптура и пластическое моделирование: учебное пособие. ФГБОУ ВО «Санкт-Петербургская государственная художественно-промышленная академия имени А. Л. Штиглица». – Санкт Петербург: СПГХПА им. А.Л.Штиглица, 2019.
6.Захарова Н.Ю., Прищена А.А. Скульптура: материалы и технологии. Ростов-на-Дону, 2023.